

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A HALLGATÁS RADIKALITÁSA –
KÖZELÍTÉSEK A WITTGENSTEINI
GONDOLATRENDSZER TERAPIKUS
OLVASATÁHOZ**

Bodnár János Kristóf

Témavezető: Dr. Kelemen István

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2014

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása:

Közhely, de aligha kérdéses: az Európában és világszinten is sokadvirágzásukat élő elnyomó és kirekesztő ideológiák sajnálatos módon újra a hétköznapi eszme- és jelenségvilágának egyre aktívabb formálóivá válnak. E jelenségek kapcsán a bölcsészettudományok képviselőinek felelősségét – Babits túlon túl is aktuális esszéjével, *Az írástudok árulásával* konkordanciában – nem lehet eléggé hangsúlyozni. Úgy gondolom, hogy Ludwig Wittgenstein, aki saját életében két világéget – s azok előzményeit és utóregzéseit is – végigélve maga is szembesült az ordas eszmék térhódításának minden következményével, filozófiai terápiáját e társadalmi-politikai 'betegségek kúrjaként' is elképzelhetőnek tartotta volna. Disszertációmban ezen intuícióm viabilitása mellett próbálok érvelni exegetikus s alkalmazott eszközökkel egyaránt. Megkísérlem felmutatni, hogy – még ha a *close readingre* épülő elemzés ezt *egyértelműen* nem is feltétlenül támasztja alá (ugyanakkor, szintén e megfontolások örvén, nem is cáfolja) – a szakirodalom által kizárólag vagy döntően nyelvfilozófiai vagy episztemológiai kérdéseket artikulálóknak tartott megjegyzések ilyen relevanciával *is* olvashatók. Úgy hiszem, hogy a wittgensteini gondolatrendszer ilyen fókuszú (újra)olvasása adekvát eszköz lehet a kirekesztés alakzatai kialakulásának, modellezésének, a mutális félre- és meg-nem-értések bonyolult hálójának a topologizálása és az ezekre adható egyéni és társas-kulturális válaszok, meg- és feloldási lehetőségek felrajzolása tekintetében.

Alapvető célkitűzésem, hogy megmutassam a wittgensteini gondolatrendszerrel (annak főként, de nem kizárólag az ún. késői szegmense elemzésére koncentrálni), hogy az eredendően s egységesen terapikusként is konzisztensen koncipiálható. Megkísérlem demonstrálni, hogy az életmű bizonyos aspektusból felfogható s alkalmazható egyénileg, de talán társadalmilag is egyfajta praktikus terápiaként. Akár úgy, hogy a (filozófiai és/vagy életproblémáinkra egyaránt gyógymódként felkínált s az antiesszencialista és antifundamentalista megfontolások mentén elérhetővé váló) rezignáció által hozza el az a „boldog világot” az egyénnek, akár úgy, hogy egy kultúra életformájában s nyelvjátékában álló csoportok eszközlik ki azt fundamentális hiteik revidálásával a különböző, az övéktől radikálisan eltérő csoportok világvégével való találkozásokor.

A disszertáció ötlete is egy, a kirekesztés alakzatainak egy aktuális vetületére, a holokauszttagadás fenoménjára¹ reflektáló írásomból született. Ebben az *A bizonyosságról*

¹ Ezzel kapcsolatban fontosnak tartom jelezni a következőt: A holokauszttagadás esetén vizsgálatának a tanulságait tágabban az antiszemitizmus, tranzitív pedig mindenféle inhumánus, sovinszta és diszkriminatív

néhány szöveghelye alapján azt próbáltam föltérképezni, hogy a holokausztagadó számára azok a bizonyítékok, autoritások (melyeket 'mi', azaz az európai-keresztény humanizmus világképének képviselői evidens(en) bizonyítékként értékelünk), vagy nem is minősülnek bizonyítéknak általában, vagy kizárólag saját ideológiájuk bizonyítékaiként értelmezhetők a számukra. A szembenállás szinte inkommenzurábilisnek tűnik – mint oly sokszor a késői életmű a gyökeresen eltérő világképek képviselőinek találkozásáról vagy a vallási hitek ütközéséről írott fikatív szcenárióiban –, így innen nézve a wittgensteini relativizmus mintha a leghétköznapibb valóságba manifesztálná a *Vizsgálódások* vagy az *A bizonyosságról* lapjairól. A wittgensteini életmű a radikális világképütközések (melyekben a világkép-megalapozó-, fundamentális-, vagy az *A bizonyosságról* kedvelt metaforájával szólva: zsanér-meggyőződések feszülnek egymásnak), s különösen a vallási hitek összekülönbözése eseteiről írott gondolatai ezért olvasatomban hűen modellezhetik e fenomént. Így pedig könnyen az a sejtésünk támadhat, hogy egy – például a Felvilágosodás pretenciója szerinti – *univerzális (meta)racionalitásban* vagy *(meta)etikában* legjobb esetben is csak reménykedni tudunk, hiszen még két, (tág értelemben) *közös* életformában élő fiatal esetében is – akik történetesen igen hasonló családi, iskolai és kulturális háttérből jönnek – fennállni látszódnak a totális inkommenzurabilitás most csak igen röviden és sematikusan vázolandó esete:

Bár felnevelkedésükben jórészt osztoznak, ám egyikük a standard történelemkönyveket, míg társa a szélsőjobbaldali-soviniszta hírportálokat tekinti majd autentikus forrásnak a holokausztról. Ezen írásban a konklúzióm (mely félig a disszertációé is) az, hogy a meg- és egyetértés lehetetlensége e kondíciók között sem statikus vagy determinált; nincs olyan összemérhetetlen világképi különbség, mely ne valami közös (legalábbis mint lehetőségkeret) talaján bomlana ki a wittgensteini optikából szemlélve – ám ennek fel- és elismeréséhez a kölcsönös őszinteség, nyitottság és akarás is kell. Így elemzésem – az említett dolgozatban és a disszertációban egyaránt – nem a feneketlen pesszimizmus Wittgenstein fogalmiságának az ornamentikájába öltöztetett deklaráció kíván

ideológia – legyen az rasszizmus, szexizmus, homofóbia vagy xenofóbia – vonatkozásában egyaránt, analogikusan applikálhatónak tartom. Messzire vezetne egy esszencialista (vagy éppen az ezek különbözőségét firtató) karakertipológia kérdését alaposabban körüljárni, így csak előzetes interpretatív döntésként felvállalt (így pedig elkerülhetetlenül szubjektív, következőképp filozófiailag megkérdőjelezhető) alapállásom szeretném ehelyütt röviden karakterizálni: Azt, hogy számomra a wittgensteini fogalmi háló felőli vizsgálat szempontjából a kirekesztés ezen ideológiákat egymástól elkülönítő *tárgyai* csupán *szabad változók*; a rekontextualizálás s az alkalmazás szempontjából ezek differenciájából fakadóan ezen eszmék között – legalábbis témám szempontjából perdöntő – különbséget nem tételezek. Ahogy Nádas Péter fogalmaz: „*a rasszizmus logikája független a tárgyától*”.

lenni, sokkal inkább a remény, a megértés és a barátkozás (alapjainak a) lehetőségeit szeretné felrajzolni e terapikus optika fénytörésében.

A fentieket szem előtt tartva disszertációm alapkérdése így a következőképpen foglalható össze a wittgensteini fogalmi horizont felől: Mennyiben olvasható a wittgensteini gondolatrendszer (egyfajta) antropológiaként s antropológiai kritikaként egy – a Felvilágosodás programja szerint univerzálisként felfogható s megalapozható – (meta)racionalitás vagy (meta)etika jelentéséről, szerepéről, lehetőségeiről és korlátairól; tudás és döntés (vagy másképp: akarat és intellektus) viszonyáról, főként az összebékíthetetlen világképek találkozásának eseteiről szóló megjegyzések (újraolvasásának a) fényében? Ezt körüljárandó különös hangsúlyt próbálok fektetni a következő kérdésekre: Mennyiben értelmezhető az (olvasatomban az egész életművön végigvonuló) wittgensteini *filozófiai terápia* egyfajta antropológiaként, egy antropológiai- és társadalomkritika lehetséges horizontjaként? Mik e társadalomkritika és – egy konstruktív vagy tisztán negatív – politika(filozófia)i reflexió lehetőségei és határai a wittgensteini korpuszban? Az immanens exegézis meddig ad lehetőséget – például a holokauszttagadás konkrét esetének vonatkozásában – egy wittgensteini 'kiút' felmutatására, mik olvashatók ki abból a saját világképünk és kulturális közösségünk etikájának továbbadhatósága, taníthatósága s – a miénkével gyökeresen szembenálló moralitásokkal találkozással – érvényesíthetősége vonatkozásában? Ezen alapvető kérdéshorizontot a következő problémakörök mentén próbálok tovább cizellálni:

Mik az összebékíthetetlenül eltérő világnézetek közötti viták létrejöttének okai, milyen e viták struktúrája s mik a megértés, a közeledés lehetőségei²? Milyen relációban állnak a (főként a késői írásokban) egyaránt megtalálható univerzális és relativisztikus tendenciák; az individuum szabadságát és nyelvbe, életformába 'zárttságát' artikuláló szöveghelyek³? Mi a kapcsolat a már a *Tractatustól* jelenlévő individuum és világ függetlenségének elképzelése, a (nem pszichológiai értelemben felfogott) akarat, a szabályok által normatívan nem determinált döntés (és szabálykövetés) és ezen (kvázi) inkompenzabilis egyet- és meg nem értések között? ⁴ Milyen dinamika van a „közös emberi cselekvésmód” mint „univerzális antropológiai világkép-transzcendáló talaj”, a néha radikálisan eltérő zsanér-meggyőződések is magában foglaló, különböző életformák, nyelvjátékok és világképek

² E kérdésekkel főként a 3. fejezetben foglalkozom.

³ E kérdéseket mélyebben a 4. fejezet taglalja.

⁴ E problémákat az 5. fejezetben járom körül.

sokasága s az inkább már csak az individuumra jellemző jelentés-élmény és másodlagos jelentés között?⁵ Tovább elemezve e kérdést:

Milyen viszonyban áll a wittgensteini értelemben felfogott transzcendentalitás (melynek koncepciója olvasatomban a *Tractatustól* kezdve egészen az *A bizonyosságról*ig tetten érhető az életműben) a (főként a késői írásokban hangsúlyossá váló) relativizmussal, a (látszólag) inkommenzurábilis világképszembenállásokkal? Milyen relációban van e relativizmus a filozófiai terápia elsődleges céljával, az olvasó a „világ helyes szemléletéhez” elvezetésének szándékával, vagy éppen (kvázi)univerzalisztikus „az ember természettörténete” megrajzolásának célkitűzésével? Vagy éppen: mennyiben *kimondható* a relativizmus (minden életforma teljessége s egységes megalapozatlansága értelmében) vagy mennyiben utalandó kizárólag a megmutatkozás szférájába?⁶ Végül pedig az individuum szintjén megvalósítható terápia (akár a logikai-grammatikai megjegyzések viszonyának tisztázása, akár az – ezzel egyébként rokonságban álló – esztétikai érvelés organonja által) mennyiben s hogyan értelmezhető a kollektívum szintjén is ’működőképesként’? Azaz a fogalmi analízis s életformáink és nyelvjátékaink átlátható ábrázolásuk általi *tisztázása* hogyan s mennyiben szolgálhat támasztékul egy társadalom- és kultúr- vagy civilizációkritikai fókuszú Wittgenstein-’alkalmazás’ számára?⁷ Mik az eltérő világnézetek, a radikálisan (össze)különböző s gyakran mutuálisan az inkommenzurabilitásig exkluzív(nak tűnő) világképütközések s az ezen világképek képviselői közötti megértés, a közeledés lehetőségei? Mit mond az életmű az „örültek és eretnekek”, azaz a leghétköznapibb inkommenzurabilitások világában – a *mi* hétköznapi világunkban – háború és béke esélyeiről?

Az értekezésben alkalmazott módszerek, metodikai megfontolások számbavétele:

Értekezésemben egyrészt a wittgensteini gondolatok etikai, társadalomkritikai és politika(filozófia)i vonatkozású olvasatának lehetősége mellett próbálok felsorakoztatni filologikus bizonyítékokat, néhány, e témák szempontjából eklatánsnak s relevánsnak tartott primér Wittgenstein-passzus, illetve az azokat értelmező szakirodalmi meglátások rekapitulálásán, rekontextualizálásán s (re)interpretációján keresztül. E meglátásokat pedig egy, az egész értekezésen végigvonuló, különböző tematikus kérdéshorizontok felől körüljárt

⁵ E témákat a 4. fejezetben teszem vizsgálat tárgyává.

⁶ E problémahorizontokat az 5. fejezetben elemzem.

⁷ E kérdéseket a 6. fejezetben kísérlem meg tisztázni.

esettanulmányon – a holokauszttagadás wittgensteini 'modellezésén' – keresztül (újra)értelmezve (azt hol kisebb, hol nagyobb mértékben bevonva a vizsgálódás terébe), arra teszek kísérletet, hogy felmutassam: Ez az olvasat a leghétköznapibb – s (túlontúl) kortárs – társadalmi feszültségek esetében is szolgálhat nem csupán filozófiai, de praktikus, terapikus tanulságokkal is. E modellezés alatt azt értem, hogy a holokauszttagadást vizsgálati paradigmaként kezelve⁸ a késői életműszakasz (azon belül is döntően az *A bizonyosságról*) néhány eklatánsnak, s e téma tekintetében relevánsnak tartott *locus*át ebből a horizontból próbálom rekontextualizálni. Néha úgy, hogy a wittgensteini képzeletbeli szcenáriók szereplőit (vagy egyéb, virtuális interlokútorait) egy holokauszttagadó s egy vele szemben argumentáló ágens 'bőrébe bújtatom', néha pedig általánosabb értelemben kísérlem meg az antifundamentalista, relativista és az etika kimondhatatlanságát demonstráló megközelítéseket – magyarázósémaként vagy kérdésmezőként – alkalmazni e jelenségkörre. Egy *caveat*ot ezzel kapcsolatban – mely konklúzióm lényegi eleme, és az egész elemzés folyamán szem előtt tartani kívánt alapbeállítódásom is – azonban lényeges megejteni: A wittgensteini *terapikus filozofálás*, legalábbis ahogy érteni vélem, eleve testidegenként kezelné az olyan interpretációkat, melyek egy ilyen társadalmi- és etikai fenomén esetében egy teóriát, egy filozófiai elmélettel alátámasztható és megvalósítható, rendszeres organont (*horribile dictu*: taktikát) próbálnának kiolvasni e sokrétű s gyakran (szándékosan) igen ellentmondásos megjegyzésekből; melyek tehát *magyarázatot* kívánnának beleolvasni a wittgensteini intenció szerint tisztán *leíró* antropológiai meglátásokba.

Végül egy további, metodológiai megjegyzésre is ki kell térnem: Témaválasztásom kettős tájolású kíván lenni, mert nem csak az iménti irányból szeretném faggatóra fogni a problémát, hanem egy másikból is. Approximációimban ugyanis nem csupán arra próbálok választ találni, hogy a wittgensteini filológia és exegézis talaján kibomló Wittgenstein-*alkalmazás* mennyiben vethet fényt kortárs társadalmi és kulturális dilemmákra, hanem amellet is megpróbálok érveket felhozni, hogy e dilemmák wittgensteini olvasata a wittgensteini gondolatokat is új megvilágításba helyezheti, a klasszikus passzusok egy *alkalmazott* olvasat felől talán újabb vagy cizelláltabb megértésrétegekkel is gazdagodhatnak. Disszertációm így egyszerre kísérel meg egy 'klasszikus' Wittgenstein-interpretációt, ugyanakkor pedig egy alkalmazott-terapikus aspektusú, a praktikus organonként olvashatóság kérdését is tematizáló elemzést prezentálni.

⁸ Mely fenomén vizsgálati paradigmaként szituálásával, s e szituálás problematikusságával a 2. fejezetben foglalkozom.

Elemzésemben, mint a részkérdések fentebbi enumenálásánál már futólag utaltam rá, előzetes interpretátori döntésként – melynek viabilitását a vizsgálat egésze remélhetőleg felmutatja – az életmű egységessége mellett érvelek, valamint társadalomkritikai és antropológiai közelítéseim is ezen egységességre alapozva próbálom artikulálni. Ezen egységességet a következő tematikus csomópontok az egész *ouvre*-n végigvonuló jelenlétének felmutatásában látom megalapozhatónak:

A már a *Tractatustól* jelenlévő terapikusság, mely alatt a filozófia feladatának pekuliáris meghatározására és demarkálására vonatkozó meglátások terapikuskénti olvasatát értem. E megközelítést alátámasztókként értem azon – a *Tractatus* kapcsán evidensebben felmutatható, de olvasatomban a későbbiekben is fellelhető – retorikai és filozófiai manővereket, melyek a *par excellence* filozófiai tézisek lehetőségére vonatkozó *eliminatív* megjegyzéseket *rekurzíve* Wittgenstein saját meglátásaira is alkalmazzák, vagy más retorikai és stilisztikai eszközökkel hatnak de(kon)struktívan (mely ön-dekonstrukció, úgy vélem, e terápia magva) az ellen, hogy meglátásait pozitivista, teoretikus, elméleti megalapozásnak vagy deklarációnak tekinthessük bármilyen (hétköznapi vagy filozófiai) kérdés meg- vagy feloldásának a vonatkozásában. E terapikus olvasat számomra magában foglalja a későbbi életműszakaszban hangsúlyossá váló elképzelések – kiváltképp az antiesszencializmus és az antifundamentalizmus, valamint az ezekhez kapcsolódó meglátások, mint a szabálykövetési megfontolások, a családi hasonlóság és az esztétikai érvelés organonjának – egyfajta egyéni és társadalmi problémákra egyaránt vonatkoztatható, *praktikus* terápiaként való felfogását is. Ehhez szervesen kötődően az egységes olvashatóságot biztosítható tematikus csomópontoknak tekintem az etikai mondandó és célkitűzés (melynek központi eleme az etika kimondhatatlanságának olvasatomban az egész életművön végigvonuló elképzelése), az esztétikai érvelés, illetve az etika és esztétika szétválaszthatatlanságának tematikus s retorikai szervezőelvként az *ouvre* egészében felmutatható elképzeléseit. Szintén ilyenként tekintek a mondás-mutatás distinkció, az aspektuslátás és a transzcendentalitás, valamint az alaptalanság gondolatköreinek az egész korpuszon végighúzódó megjegyzéseire. Valamint – Neumer Katalinnal egyetértve – a következő ellentétpárok kezdettől való jelenlétére: értelmes és értelmetlen, grammatikai és empirikus megjegyzések, a leírás és magyarázat különbsége, valamint a determinizmus és a szabadság, az univerzalizmus és relativizmus már a korai *locusokból* is kiolvasható dichotómiája, illetve ezek szerves összjátékának jelentősége a megértés, a bizonyosság s az etika kimondhatóságának vonatkozásában.

Neumer Katalin a wittgensteini terápiát a következőképpen jellemzi: „A késői Wittgensteinre hasonlóképpen igen jellemző, hogy nem pusztán a filozófiai állításokat tekinti a nyelvi üresjárat eseteinek, hanem már magukban a filozófiai problémákban is a nyelv tényleges gyakorlatától való elidegenedés tüneteit látja. Ezért számára a filozófiai vizsgálódások legfőbb célja a terápia (PU §255), az, hogy kigyógyítson bennünket filozófiai problémáinkból, mint egyfajta betegségekből. Következésképp a filozófiai problémákat sem a szokásos értelemben vett elméleti problémáknak tekinti, ezért >>megoldásukat<< sem elméleti megoldásként keresi. Ezek a problémák ugyanis Wittgenstein számára nyelvi problémák, azaz nem válaszolhatóak meg ténykérdésekként, mint a tudományos problémák egy része.”⁹ A magam részéről ezen összefoglalást a következőképp tágítanám ki némileg: A filozófiai problémák bizonyos szempontból, analógiásan (a szó hétköznapi értelmében vett) valós, életproblémáknak is felfoghatók, legalábbis eminensen köthetők azokhoz. Hiszen amennyiben például a több műben is evokált, virtuális interlokútori szerepet játszó szkeptikus szkepszisét pusztán akadémiai szkepszisnek tekintjük, úgy az – és az azokra felelgető wittgensteini meglátások – pusztán életformánk egy igen szűk szeletét érintik. Ám ha ezen instanciánál maradva – s például Rupert Read a *Vizsgálódásokat* mint ’háborús naplót’ olvasó cikkére¹⁰ gondolva – ezeket a ’gyakorlati’ szkepszis (Read olvasatában például a náci ideológia értelmezhető egyfajta gyakorlativá vált szkepszisként) vagy a ’gyakorlati’, kirekesztő következményekkel járó esszencializmus példáiként is felfoghatónak tartjuk (amint a disszertáció végén Frazer-szöveg interpretációmmal magam is valami hasonlóval próbálkozom) –, úgy e problémák wittgensteini megközelítését már *életproblémáink* fontos szegmenseit is érintő meglátásokként is olvashatjuk.¹¹ Így Wittgenstein terápiája számomra nemcsak a filozófia(i) fogalomhasználat) terápiáját jelentheti (egy alkalmazott nézőpontból vizsgálva azt), hanem életformánk legkülönbélebb *túlontúl emberi* problémáit is. Nyelvjáték (*grammatika*) és életforma (az e grammatikát felmutató, *azáltal* és *abban* megmutatkozó *cselekvéseink*, társas és politikai intécióink egésze) felette hangsúlyos koreferencialitását is arra utalónak látom, hogy nyelvi (filozófiai) problémáink leghétköznapibb életvilágunk

9 Neumer, K. (1991), *Határutak*, Budapest: MTA Filozófia Intézetének kiadása, 25.

10 Read, R. (2010), Wittgenstein’s Philosophical Investigations as a War Book, *New Literary History*, 41:3: 593-612.

¹¹ De ugyanígy, a klasszikusan teoretikus nyelvfilozófiai vagy episztemológiai megjegyzéseknek tekintett szabálykövetési meglátásokat vagy a privátnyelv-kritikát is ilyen optika mentén próbálom újra-kikérdezni az 5. és a 6. fejezetben.

finomszöttezésbe vannak ágyazva s gabalyodva ezer szállal – így a terápia számomra inkább *társadalmi*, mint (kizárólag vagy döntően) *akadémiai-filozófiai/teoretikus* kérdés.

S bár Wittgenstein primér szövegeinek a szintjén alig ejt szót (aktuál)politikáról, társadalomkritikáról, ám grammatikai megjegyzéseit e szférára alkalmazva én mégis úgy érzem, hogy egy ilyen olvasat minden szövegimmanens hiátusa ellenére (ám alapvető elképzelései szövegimmanens vizsgálatára alapuló 'továbbgondolása' mentén talán) tartható lehet.

Hans Sluga egyik előadásában¹² ironikusan így fogalmazott: „*Wittgenstein is dead*”. Az elsöre kriptikusan csengő mondatban a kortárs Wittgenstein-kutatás egy lehetséges vizsgálati horizontjának s programjának a körvonalai rajzolódnak ki. Az aforisztikus imperativusszal Sluga a pusztán az immanens szövegekpusz-kutatást szem előtt tartó olvasatok helyett Wittgensteint 'ki szeretné vinni az utcára'. Hiszen, ahogy maga Wittgenstein fogalmaz egy naplójegyzetében, számára talán fontosabb lett volna az, hogy filozófiája tényleges hatást gyakoroljon, megváltoztassa a fennálló (kulturális, civilizációs, tudományos és politikai) világgépet, mintsem hogy filozófiájával iskolá(ka)t teremtsen, mely e filozófia terapikusságával, a szemléletmód megváltoztatásának önnön deklarált célkitűzésével bizonyos értelemben éppen szembemegy.

Wittgenstein halott, ám a *módszer* (s nem rendszer, mint az evidens már a *Tractatustól*, legalábbis a terapikus olvasatok felől) nagyon is él, pontosabban éppen azáltal tehető igazán *élővé*, ha a kutatás nem reked meg a merőben exegetikus kérdések boncolgatásánál. Ha – nyilván határozott interpretációs döntések árán és után, melyek nélkülözhetetlenek egy *egységes koncepció* melletti adekvát érveléshez – megkísérli *alkalmazni* a wittgensteini *szemléletet, organont* a kurrens jelenségvilág (legyen az tudományos, kulturális vagy politikai) problémás területeire. (A filozófia mint olyan alkalmazott diszciplínává tételének szándéka, tágabb perspektívából nézve, egyébként is megtermékenyítőleg hatott a kurrens filozófiai iskolák és praxisok jó részére – főként az olyan interdiszciplináris alkalmazott filozófiák esetében, mint a bioetika, s miként az egyre sokasodó, egyéb alkalmazott etikák példái is mutatják.)

E metodológiai s megközelítésmód, melyet disszertációmban magam is megpróbálok működtetni, az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb elismertségnek örvend a Wittgenstein-

¹² Elhangzott a 35. International Wittgenstein Symposium záró plenáris előadásán (Hayek's Error. Beyond the „New”, „Resolute” Wittgenstein), Kirchberg Am Wechselben.

kutatásban. Csak néhány kurrens példát említve: Gordon Baker az életmű egységességét hangsúlyozó – s az ezen egységességet annak fundamentális terapikusságában megjelölő – monográfiája, a *Neglected aspects* megjelenése után az alkalmazott megközelítés megtermékenyítőleg hatott több szubdiszciplínára is: Stephen Mulhall (Stanley Cavell korábbi gondolataira támaszkodva) kezd újraolvasni filmtörténeti klasszikusokat és kortárs filmeket egyaránt (s általában ezeket mint 'filmterápiákat' értelmezi újra, ismét Wittgenstein egy kedvelt metaforája, a hasonlítási objektumok analógiájára¹³). Carl Elliott az *A Philosophical Disease* című monográfiájában¹⁴ a bioetikai témákra alkalmazza a wittgensteini meglátásokat (ugyanígy említhetnénk Louis A. Sass pszichiátrikritikai műveit¹⁵). Rupert Read, Alice Crary és Cora Diamond pedig olyan aktuális, politikai témákhoz közelítenek a wittgensteini metodikával, mint az állati jogok kérdése, a liberális gazdaságtan fenntarthatósága, a környezeti etika újraértelmezése egy wittgensteini 'nem-sztenderd' etikai felfogás mentén vagy éppen a demokratikus intézmények kérdései a multikulturalizmus korában. Saját témám kapcsán, úgy érzem, e megközelítésmód úgyszint adekvát és tartható lehet.

E kutatási horizont talán nemcsak tematikus, de exegetikus okokból is releváns lehet. A nemzetközi, főként (de nem kizárólag) az angolszász-amerikai Wittgenstein-kutatásban a fentebb vázolt, a korpusz társadalomkritikai-politikai vetületeire is reflektáló s azokat a kortárs jelenségvilágra alkalmazó megközelítés napjainkban kurrens, fontos és viszonylag széles szakmai elismertségnek örvend. S bár Robin Holt¹⁶, Hannah Pitkin¹⁷, Cora Diamond vagy Peg O'Connor¹⁸ több monográfiájában bizonyította már, hogy – akár tisztán a kísérletező kérdés vagy a negativitás szférájában maradván is – a wittgensteini gondolatrendszer olvasható a kurrens társadalmi s politikai jelenséghorizont aktuális feszültségócainak a vizsgálatához hatásos eszközöket biztosítható organonként, e megközelítésmód mégsem tekinthető különösebben ki- és elterjedtnek a Wittgenstein exegezisen belül. A magyar Wittgenstein-kutatás számára a szerző *corpus*ának alkalmazottkénti, s főként a társadalom- és politikafilozófiai horizontú olvasása nem

¹³ Mulhall, S. (2005), *In Space No-One Can Hear Your Voice*, in Read, R., Goodenough, J. (ed.) (2005) *Film as Philosophy Essays in Cinema After Wittgenstein and Cavell*, 45-67., London: Palgrave MacMillan

¹⁴ Elliott, C. (1998), *A Philosophical Disease: Bioethics, Culture, and Identity (Reflective Bioethics)*, London: Routledge

¹⁵ Sass, L. (1994), *Madness and Modernism: Insanity in the Light of Modern Art, Literature and Thought*, Massachusetts: Harvard University Press

¹⁶ Holt, R. (2002), *Wittgenstein, Politics and Human Rights*, Oxford: OUP

¹⁷ Pitkin, H. (1972), *Wittgenstein and Justice*, Berkeley: University of California Press

¹⁸ O'Connor, P. (2008), *Morality and Our Complicated Form of Life: Feminist Wittgensteinian Metaethics*, Pennsylvania: Penn State University Press

mondható széleskörűnek – a nyolcvanas években Nyíri Kristóf konzervatív Wittgenstein olvasatán kívül ilyen jellegű kutatás szinte egyáltalán nem folyt a magyar exegéták körében. Így, e szakirodalmi vonatkozást is szem előtt tartva, úgy érzem, talán nem feltétlen Wittgenstein-idegen, erőltetett belemagyarázás a wittgensteini gondolatokat illetően módon alkalmazni próbáló kísérlet.

Az értekezés tézisei:

Az értekezés 1.1 alfejezetében körülhatárolom választott témámat s megindokolom, miért e területet teszem kritikai reflexió tárgyává; az 1.2 alfejezetében pedig bemutatom az alkalmazott munkamódszereket. mié2.1 Nyelvjátékaink grammatikája, episzteménk alapjai, etikai s esztétikai ítéleteink (és ezen ítéles rendszere maga) nem alapozhatók meg *világunkon* belül, ezek ítéleteim s ítélesem lehetőségfeltételei. Mert nem alapozhatom meg a logikát s a grammatikát a nyelv vizsgálata által, a megalapozás ugyanis eleve csak egy nyelven (melynek mindig volt s van *logikája, grammatikája, hiszen ettől nyelv) történ(het)ne. „A logikának önmagáról kell gondoskodnia”*. Az etikát sem alapozhatom meg a világ eseményeire s tényeire hivatkozással (azaz mikor magát az értékelő-rendszert szeretném objektíven megalapozni), egy ilyen rendszer választása maga is értékítélet lesz – az érték a világon *kívül* fekszik. *„Kijelentések nem fejezhetnek ki semmi magasabbat”*. S ugyanígy nem alapozhatom meg a (végső) bizonyosság, a biztos tudás rendszerét, mivel mielőtt bármiről kijelenthetném, hogy tudom vagy biztos vagyok benne, már mindig lesznek olyan dolgok, amikben eleve nem kételked(het)em. (Ha pedig e bizonyosságaimat, Moore-hoz hasonlóan tudásként akarom demonstrálni, mint Moore példáinak wittgensteini elemzése felmutatja, akkor a helyzetek nagy részében ez nonszenszhez vezet). Hiszen ez olyan *alap, „melyet az egész ház tart.”* Ez egy *látszólagos* relativizmust, egy *als-ob* nyelvembe és világomba *zárttságot* demonstrál, mivel bizonyos dolgok minden kétely felettisége mellett – ha olyanokkal találkozom, akik ezekben a grammatika, etikai vagy episztemikus bizonyosságokban kételkednének – nem tudok érvelni, nem tudom ezeket megalapozni a radikálisan más világgépbelieknek. Amennyiben elfogadjuk az etika transzcendentalitását, úgy az eltérő (morális) világgépek lakóival való viták (azok kilátástalansága a racionális érvek adásának általábani sikertelensége miatt) valóban *felmutathatnak* egyfajta etikai relativizmust – de senki sem képes ezt *kimondani*, azaz gyakorolni, eszerint élni – nem *gyakorolhatom* azt a belátást, hogy az ő világgépük is *teljes*.

Az ütközések azonban sosem statikusak, kilátástalanok vagy *elvileg* feloldhatatlanok, hiszen – ha a *Vizsgálódások* közös emberi cselekvésmódját valami mégis-univerzálisként értjük – mindig van egy közös emberi életforma (legalábbis mint az értelmezés lehetőségtere): Minden nyelvjáték feltétele, hogy megtanítható legyen, így minden ilyen eltérés, inkommensurábilisnek *tűnő* különbség csak az akarattól, a képzelőerőtől s az őszinteségtől, az önreflexióra való képességünkől s ennek akarásától függ. E megfontolások arra inthetnek, hogy ne legyünk kirekesztők, dogmatikusak, akik saját, különös világképüket s azt megalapozó hiteiket (melyek sokféleségét az közös emberi cselekvésmód mint az értelmezés lehetőségfeltétele megengedi, az minden eltérő világkép létrejöttének szükségfeltétele is egyben) univerzálisnak, kizárólagos(an helyes) világképnek tekintik. Megalapozott s megalapozható alapnak, olyannak, melyet másoknak is szükségképp ilyen megalapozottnak kell elfogadni, és aki erre képtelen, azt a hatalmi mechanizmusokkal nemcsak világképünkől kell kizárni, hanem bármilyen nyelvjáték játszásából egyáltalán – az emberségét kell elvitatnunk.

Ám ez így fogalmazva, önmagában nem több a *nyaklótlan tolerancia* vulgárfilozófiai, propagandisztikus *credojánál*. Az *igazán* nehéz ugyanis az, hogy meglássuk, mikor kell ezt a belátást felfüggeszteni, zárójelezni, és csak elfogadni életformánkat, vakon követni a szabályt. S amikor (mondjuk) a holokauszttagadó, a kirekesztő életforma polgára épp a mi korábbi, másokkal szembeni relativizmusunkra akarja felhívni a figyelmünket – azt követelve, hogy azt most velük szemben is gyakoroljuk – *akkor* meglátni tudni, hogy határa *kell* legyen ennek a relativizmusnak, iróniának, világképünk esetlegessége felismerésének. Ahogy a megalapozatlanságot néha annyiban kell belátnunk, hogy mások hitét nem kritizálhatjuk, mivel a magunké is (ugyanennyire s ugyanígy) megalapozatlan, mint az övék. Néha viszont annyiban, hogy a mások elítélése, bár ugyanúgy megalapozatlan, mint a korábbi esetben, ám e megalapozatlanságból (megalapozatlanul) épp a másik irányba kell fordítanunk az ítéletünk tengelyét, és nem szabad, hogy zavarjon saját ítéletünk megalapozatlansága. A *Vizsgálódások* korábban citált meglátását parafrázálva: néha *megértünk, és kész* – a radikális különbség ellenére (is), mert *így kell cselekedniünk, és kész*; néha pedig *kizárunk, és kész* – a megalapozatlanságbeli hasonlóság ellenére (is), mert ismét: *így kell cselekedniünk, és kész*.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KÖTŐDŐ PUBLIKÁCIÓK

1. Bodnár, J. K. (2011), Rossz közérzet a nyelvben, in: Valastyán, T. (ed.) (2011), *Huszonöt Fennsík (Nagyerdei Almanach Könyvek)*, 197-208., Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
2. Bodnár, J.K. (2013), Megjegyzések az identitás, az önazonosság és az emberség kritériumainak kérdéseire néhány wittgensteini meglátás fényében, in: Valastyán, T. (ed.) (2013), *Az identitás alakzatai*, 189-203., Budapest-Pozsony: Kalligramm
3. Bodnár, J.K. (2013), Some remarks on the question of innate sociality from a late-Wittgensteinian perspective, in: Angyalosi, G., Münnich, Á., Pusztai, G. (ed.) (2013), *Interdisciplinary Research in Humanities*, 13-24., Nitra: Constantine the Philosopher University Press
4. Bodnár, J.K. (2013), Some Remarks on Holocaust Denial in the Lights of On Certainty, in: Moyal-Sharrock, D., Coliva, A., Munz, V., A. Munz (ed.) (2013), *Proceedings of the 36th International Ludwig Wittgenstein-Symposium in Kirchberg, 2013*, 48-51., Vienna: Ontos Verlag
5. Bodnár, J.K. (publikálásra elfogadva, szerkesztői igazolás csatolva, várható megjelenés: 2014), „Őrültk beszéd, de van benne rendszer” - Egy kísérlet *A bizonyosságról* néhány passzusának társadalomkritikai relevanciájú 'újraolvasására' a holokauszttagadás vizsgálata mentén, *Nagyerdei Almanach*

EGYÉB PUBLIKÁCIÓK

1. Bodnár, J. K. (2009), „Csodálatos világ...”, *Alföld*, 10: 60: 86-106.
<<http://www.alfoldfolyoirat.hu/index.php?q=node/204>>
2. Bodnár, J. K. (2009), Rossz közérzet a liberalizmusban, *Pedagógiai Műhely*, 2: 35: 67-75.
3. Bodnár, J.K. (2011), A barátkozás lehetőségei (Cigányélet és a magyar valóság a hazai roma-mozikban), *Palócföld*, 5-6:57: 98-103.
4. Bodnár, J.K. (2010), A sekélység titka: Gondolatok James Cameron Avatarjáról, *Debreceni Disputa*, 2:8: 32-36.
5. Bodnár, J.K. (2010), A fallal szemben: Berlin “arcai” a filmvásznon, *Debreceni Disputa*, 6(8): 50-54.

6. Bodnár, J. K. (2012), Az etikus tudomány és a falanszter erkölce Michel Houellebecque *Elemi részecskék* című regényében, *Többllet*, 4:2: 32-48.

7. Bodnár, J.K. (2013), Egy etika lehetősége, *Meditor*, 1:2: 7-18.

8. Bodnár, J.K. (2013), Megjegyzések a 'veleszületett szocialitás', tágabban pedig a 'nature-nurture' „vita” evolúciós pszichológiai megközelítéséhez a késő-wittgensteini gondolatrendszer kontextu sában, *Nagyerdei Almanach (Online Bölcséleti Folyóirat)*, 1:4: online elérés: http://filozofia.unideb.hu/na/vol2013_1/131.10_BK_127-141p.pdf

9. Bodnár, J.K. (publikálásra elfogadva, várható megjelenés: 2014), Some Wittgensteinian Approximations to Béla Tarr's Epilogue, in: Read, R., Goodenough, J., (ed.) *Film as Philosophy - Essays on Cinema after Wittgenstein and Cavell, Second Volume*, London: Palgrave Macmillan